

УДК 94 (477) "15-16"

О.В. Макаренко,
здобувач

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО ЯК ОСНОВА САМОВРЯДУВАННЯ МІСТ ГЕТЬМАНЩИНИ

У статті досліджено магдебурзьке право Гетьманщини. Визначено поняття магдебурзького права, зазначено етапи та причини розвитку магдебурзького права на українських землях.

Ключові слова: магдебурзьке право, самоврядування.

Розвиток сучасного демократичного суспільства неможливий без функціонування інститутів місцевого самоврядування. Належний стан останнього, в свою чергу, на пряму залежить від урахування та усвідомлення історичного досвіду, як позитивного так і негативного, менталітету конкретної громади, народу, нації.

Знання зазначених особливостей та досвіду допомагає не лише максимально об'єктивно створити уявлення про історичне минуле нашої держави, але й сприяє самоідентифікації, вірному формуванню принципів державних цінностей, визначенню найоптимальнішої моделі самоорганізації населення.

На жаль, історія магдебурзького права не мала сприятливих умов для формування її цілісної картини тому, що більшість зусиль дослідники витрачали на доведення того, що українська нація все ж таки існувала, а згодом – на боротьбу з ідеологією. Запровадження магдебурзького права в українських містах дослідники оцінювали по-різному. Одні історики вважали його вплив шкідливим (В. Антонович, М. Владимирский-Буданов, М. Грушевський), інші – зазначали його позитивні наслідки, стверджуючи, що це право сприяло розвитку міст (П. Сас, Н. Білоус, Г. Самсонович). Деякі історики відзначали як позитивні, так і негативні його риси (М. Василенко, В. Єрмолаєв).

Метою даного дослідження є характеристика магдебурзького права за часів правління Б. Хмельницького. Для досягнення поставленої мети необхідно: визначити поняття магдебурзького права, виокремити періоди його формування, визначити джерела магдебурзького права, сформулювати причини його розповсюдження, охарактеризувати діяльність Б. Хмельницького щодо впровадження основ самоврядування міст Гетьманщини. Автор дослідження вважає, що для досягнення мети та виконання основних завдань

роботи необхідним є використання таких методів як: історизму, об'єктивності, узагальнення, систематизації, метод обробки джерельних матеріалів тощо.

Під магдебурзьким правом необхідно розуміти комплекс джерел права, які в різний час використовувалися органами міського самоврядування і міськими судами. Основними його джерелами стали збірники "Speculum Saxonum" ("Саксонське Дзеркало"), "Sachsishes Weichbildrecht 1300" та магдебурзькі вількежі. На думку Зайця А., німецьке право внесло в міста не дріб'язкову регламентацію їх життя, а певну його організацію, складовими елементами якої були особиста свобода, впорядкування повинностей, просторова перебудова, міське самоврядування [1, с.229].

Російський історик А. Рогачевський виділяє два періоди розвитку магдебурзького права:

1. XII—XV ст. — магдебурзьке право було складним конгломератом норм різного походження: а) традицій саксонського земського права (відображених у "Саксонському Дзеркалі") та деяких інших норм звичаєвого регіонального права; б) правових норм, які сформувались безпосередньо в умовах міста (наприклад, тих, що стосувалися ремесла і торгівлі). В цей період магдебурзьке право майже не відчувало впливу римського права та юридичної науки як такої, або ж цей вплив був доволі обмеженим.

2. XVI — початок XIX ст. — поширення магдебурзького права перестає бути єдиним процесом, тісно пов'язаним із політичним розвитком самого лише Магдебурга [2].

Не вирішеним у літературі залишається питання про причини такого значного поширення магдебурзького права. А. Рогачевський виокремлює три основні причини цього явища: "Перша і головна з них — схожий розвиток міст регіону: зростання самостійності міських громад, розвиток

ремесла і торгівлі та пов'язаного з ним громадянського статусу, що власне і закріплювало Магдебурзьке право. Друга причина — панування так званого персонального правового принципу, згідно з яким статус особи визначається не місцем її перебування, а місцем її походження. Третьою причиною стали спільні риси між слов'янським та німецьким правом [3, с. 7-8].

В українських містах розповсюдження магдебурзького права українські міста одержували право адміністративного самоуправління, організації власного суду та деякої автономії у господарському відношенні. До привілейованих міст Гетьманщини, на думку Д. Багалії, належали Чернігів, Переяслав, Новоград Сіверський, Стародуб, Ніжин, Погар, Млин, Остер, Козелець та Полтава. Окремі дослідники зараховують до них і Київ. Однак, він мав особистий статус.

На підставі привілеїв про надання магдебурзького права українські міста одержували право адміністративного самоуправління, організації власного суду та деякої автономії у господарському відношенні. До привілейованих міст Гетьманщини, на думку Д. Багалія, належали Чернігів, Переяслав, Новгород-Сіверський, Стародуб, Ніжин, Погар, Млин, Остер, Козелець та Полтава. Окремі дослідники зараховують до них і Київ. Однак, він мав особливий статус.

Романовський В. зазначав, що магдебурзьке право на території Гетьманщини у другій половині XVII ст. отримали понад 30 міст. Такий погляд В. Романовського частково підтверджують і праці українських правознавців XVIII ст., зокрема в "Екстракті Малоросійських прав" 1767 р. та "Екстракті із указів, інструкцій і установлень" 1786 р. [5, с.345].

Правовий статус міст Лівобережної України, що входили до складу Гетьманщини й були наділені магдебурзьким правом, визначали Березневі статті 1654 р., в яких зазначено: "И мы, великий государь... велели им быть под нашего царского величества высокою рукою по прежним правам и привилегиям, каковы им даны от королей польских и Великих князей литовских, и тех их прав и вольностей нарушивать ничем не велели, и судилося им от своих старших по своим прежних правах" [6, с.568]. У містах, де застосовувалося магдебурзьке право влада вейтів, радників, лавників поширювалася на міщан, селян, і не стосувалося козаків та їх органів влади. Ступінь самоуправління міст Гетьманщини був різним та залежав від їх економічного розвитку.

Більшість міст Гетьманщини, що володіли магдебурзьким правом, за винятком Києва, були містами так званого неповного магдебурзького права, де не існувало чіткого поділу між орга-

нами міського самоврядування, що використовували адміністративні і судові функції. Міста магдебурзького права Гетьманщини зберегли систему міського самоврядування, що була створена ще в період Речі Посполитої. Вони очолювалися виборними вейтами, бургомистрами, радниками. Судові функції виконували лавники. Структурно магістрати склались із двох колегій – адміністративної, що виконувала адміністративно-поліцейські повноваження, та колегій лавників, що очолювалися вейтами, але фактично засідання обох колегій відбувалось спільно під головуванням вейта. В окремих містах, зокрема Стародубі, у виборах до органів міського самоврядування брали участь усі мешканці міста [7, с.160].

Б. Хмельницький підтримував міське самоврядування. Про це свідчать його універсали від 1 серпня 1650 р. "Універсал Богдана Хмельницького про заборону чинити утиски ніжинським міщанам". Під карою смерті Б. Хмельницький заборонив вчиняти незаконні дії щодо службовців ніжинського магістрату та мешканців міста. Права ніжинських міщан перед незаконними діями козацької адміністрації захищав його універсал від 9 січня 1656 р. "Універсал Богдана Хмельницького про заборону чинити будь-які утиски і кривди ніжинським міщанам". Необхідно звернути увагу також на універсал, виданий 8 листопада 1649 року. В ньому йдеться мова про те, що полковники, сотники, отамани, козаки повинні дотримуватися законності і правопорядку у місті Чернігові, а також про затвердження на посаді вейта Івана Скіндера всіма мешканцями міста за магдебурзьким правом. В інших своїх універсалах Б. Хмельницький звертався до московського царя для підтвердження прав та привілеїв українським містам [8, с.108; с.177].

Проте, наявність магдебурзького права ще не свідчила про його застосування у містах у повному обсязі. Як засвідчує аналіз історичних даних, цьому чинили опір соціальні групи населення, особливо привілейоване козацтво та духовенство, яких, у свою чергу, активно підтримувала місцева полково-сотенна адміністрація. Тому поступово постійними учасниками засідань міського уряду стають козацький полковник, сотник, отаман або інші "військові товариші". Істотним у зазначений період був вплив козацтва на рішення магістратського суду в Стародубі. Тут, окрім магістратських урядовців, засідали також полковник, полковий суддя і полковий сотник [9, с.77]. Конфліктна ситуація між магістратами міст магдебурзького права Гетьманщини та органами державної влади загост-

рилася наприкінці XVII- початку XVIII ст. внаслідок переходу міщан у статус козаків. Це призводило до зменшення прибутків міста, бо козаки відмовлялися сплачувати податки та виконувати повинності.

Варто зауважити, що у тих містах, які повністю залежали від козацької адміністрації, магдебурзьке право фактично занепало. У більшості справ суди формально керувалися правом як таким, не називаючи його, а там, де згадувався Литовський Статут або магдебурзьке право, відступали від основних положень їх і вирішували справу на свій розсуд [10, с.76]. О. Гуржій вважає цілком закономірними обставини, коли "суд, застосовуючи до злочинця німецьке право, за яким належало суворо карати винного, потім вдавався до Литовського Статуту чи звичаєвого права й значно полегшував вирок (або навпаки)" [11].

Що ж стосується покарань, то необхідно зауважити, що до середини XVII ст. розповсюдженим видом покарання були штрафи, завдяки яким винний компенсував збитки потерпілому. А за часів поширення на українських землях магдебурзького права все частіше застосовуються болісні покарання, метою яких є залякування злочинців. Поширеними способами страти на українських землях стає повішання, розповсюдження набувають також кваліфіковані види смертної кари. Серед кваліфікованих розрізняли мучительні (з продовженням фізичних мук) та обрядові (з принизливими обрядами і церемоніями). Разом з тим, встановлення жорстоких мір покарань магдебурзького права у світогляді українського населення відбувається достатньо повільно. Крім того, поступово приходить розуміння невідповідності у надмірному покаранні, особливо це стосувалося калічення.

Якщо ж говорити про значення магдебурзького права, то воно мало істотний вплив на господарську діяльність в українських землях. Завдяки привілеям, що давалися разом із правом міст на самоуправління, сприяло внутрішній та зовнішній торгівлі. Важливе значення у функціонуванні міст Гетьманщини мала діяльність ремісницьких цехів. До компетенції магістратських рад входила також розбудова міст, дотримання громадського порядку.

О.В. Макаренко

Магдебургское право как основа самоуправления городов гетьманщины.

В статье исследовано магдебургское право Гетьманщини. Определено понятие магдебургского права, отмечены этапы и причины развития магдебургского права на украинских землях.

O.V. Makarenko

Magdeburg rights as basis of self-government of cities of get'manshchiny.

The article is investigated of magdeburg right for Get'manshchiny. The concept of magdeburg right is certain, the stages and reasons of development of magdeburg right are marked on Ukrainian earths.

Магдебурзьке право відіграло прогресивну роль у розвитку України та знайшло свій подальший розвиток у сьогоденні, а саме: в сучасному муніципальному праві, і цей факт має важливе значення для розвитку української демократичної держави.

Література

1. Заяць А. Магдебурзьке право в містах Правобережної України у XVI – першій половині XVII ст./ Заяць А. // "Ефективність державного управління": зб. Наукових праць. – № 18/19. – 2009.
2. *Розачевский А.* Меч Роланда. Правовые взгляды немецких горожан XIII-XVII вв./ *Розачевский А.* – СПб, 1996. – С.17-19.
3. *Гошко Т.Д.* Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XVI-початок XVII ст.) / *Гошко Т.Д.* – Львів: Афіша, 2002. – 255 с.
4. *М. Петровский.* Надання Ніжину Магдебурзького права у 1625 р. "Чернігів і Північне Лівобережжя" / *М. Петровский.* – К., 1928. – 303 с. – (Записки українського наукового товариства в Києві та історичної секції ВУАН; т. 23).
5. *Кобилецький М.* Магдебурзьке право в Україні (XIV- перша половина XIX ст.): Історико-правове дослідження. / *Кобилецький М.* – Львів: ПАІС, 2008. – 406 с.
6. *Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в 3 т.* – М., 1953. – Т. 3.
7. *Кобилецький М.* Магдебурзьке право в Гетьманщині / *Кобилецький М.* // Підприємство, господарство і право, – 2007, № 12, – с.177.
8. *Універсали Б.Хмельницького* / [упор. *І.Крип'якевич, І.Бутич*]; / ред. *В.Смолія* – К.: Видавничий дім "Альтернативи". – 1998. – 382 С.
9. *Резніков А.В.* Магдебурзьке право: українські варіації на тему європейських традицій (історико-правовий нарис): Монографія / МВС України, Луган.держ.ун-т внутр.справ./ *Резніков А.В.* – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. – 208 с. – Бібліогр.: С. 187-206. – ISBN 978-966-2905-16-8.
10. *Пашук А.* Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII–XVIII ст. / *Пашук А.* – Львів, 1967. – 179 с.
11. *Гуржій О.* Українська козацька держава в другій половині XVII-XVIII ст.: кордони, населення, право./ *Гуржій О.* – К., 1996. – 222 с.